

Prof. dr hab. Maria Kielar-Turska
Uniwersytet Jagielloński, Kraków

OBRAZ DZIECKA W ROZWOJU

Szczególnym okresem w życiu każdego człowieka jest dzieciństwo. Okres ten obejmuje 11 pierwszych lat stanowiąc około 1/7 długości życia człowieka. Dzieli się na trzy podokresy: wczesne dzieciństwo zwane okresem małego dziecka (do 3. roku życia); średnie dzieciństwo czyli wiek przedszkolny (od 3. do 7. roku życia) oraz późne dzieciństwo nazywane także młodszym wiekiem szkolnym (od 7. do 11 roku życia). Dzieciństwo jest okresem najbardziej intensywnych zmian rozwojowych, które warunkują wszystko to, co kształtować się będzie w następnych etapach życia. Znany polski psychiatra Antoni Kępiński (1992) pisał: *Człowiek rozwija się przez całe życie, ale jednak to, co nabył w dzieciństwie, pozostaje zasadniczą wytyczną na dalszy ciąg jego nieraz zmiennej i burzliwej historii.*

O roli okresu dzieciństwa w rozwoju człowieka przekonani byli psychologowie różnych orientacji. I tak, psychoanalitycy wyznaczali dzieciństwu uprzywilejowaną rolę w życiu psychicznym człowieka; to od rozwoju w dzieciństwie zależał dalszy jego przebieg. O micie wiecznego chłopca (*puer aeternus*) pisał C.G. Jung, widząc w nim obraz szczególnych spraw z naszego dzieciństwa, o których zapomnieliśmy. Z kolei E. Erikson¹, którego koncepcja rozwoju ma swoje korzenie w psychoanalizie, pokazuje jak pojawianie się kolejnych cnót w rozwoju człowieka zależy od ukształtowania się poprzednich, a więc przede wszystkim tych, które rozwijały się w dzieciństwie. Psychologowie rozwojowi o orientacji poznawczej (J. Piaget, A. Karmiloff-Smith, G. Labouvie-Vief) ukazują rozwój jako sekwencję zmian prowadzących do osiągnięć coraz to wyższego poziomu; osiągnięcia zdobywane w dzieciństwie stanowią konieczną podstawę kolejnych osiągnięć. Etap rozwiązywania problemów drogą praktycznych działań, tak charakterystyczny dla wczesnego dzieciństwa, stanowi podstawę dla późniejszych

¹ E. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Tłum. P. Hejmej. Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1997.

działań w wyobraźni i operowania znakami. Doświadczenie zdobyte w toku działań praktycznych może stanowić, zdaniem A. Karmiloff-Smith² (1995), podstawę do dalszych jego transformacji, prowadząc w ten sposób na coraz wyższe poziomy poznawczego funkcjonowania: to co było działaniem nieuświadomionym stanowi podstawę do przejścia na poziom wiedzy jawnej, zwerbalizowanej.

Można zatem powiedzieć, iż to, co zdarza się w dzieciństwie nie tylko stanowi podstawę, na której dokonuje się dalszy rozwój, ale także rzutuje na kierunek i przebieg tego rozwoju.

I. Zmiany rozwojowe w okresie dzieciństwa

W każdym okresie rozwojowym przewidywane są określone zmiany. Dzieciństwo jest tym okresem, w którym dokonuje się intensywny rozwój funkcji psychicznych, dzięki którym możemy postrzegać i rozumieć świat, innych ludzi i siebie samego; w którym jednostka nabywa większość sprawności niezbędnych w procesie uczenia się. Zdaniem E. Eriksona³, amerykańskiego psychologa, dzieciństwo jest okresem, w którym winny ukształtować się pewne cechy osobowości, takie jak: zaufanie do świata, autonomia, inicjatywa, przedsiębiorczość. Jeśli otoczenie dziecka nie zapewni odpowiednich warunków cechy te nie ukształtują się, a wręcz przeciwnie na ich miejscu rozwiną się cechy negatywne.

Wkrótce po urodzeniu zaczyna kształtować się *poczucie ufności*, zdolność otwarcia się wobec innych ludzi i samego siebie. Owo poczucie ufności tworzy u dziecka matka ukazując otoczenie jako przyjazne, a przedmioty jako ciekawe, zachęcając dziecko do wchodzenia w kontakty z innymi osobami i do badania przedmiotów. Małe dziecko spontanicznie dąży do kontaktowania się z różnymi obiektami w otoczeniu; przejawia ogromną aktywność w tym względzie. Matka czy opiekunka powinna dbać o dostarczenie odpowiedniej liczby bodźców: nadmiar ich będzie prowadził do obrony, zaś niedostatek zaowocuje biernością i ospałością dziecka. Ważne jest także wytworzenie przyjaznej atmosfery, dostarczanie dziecku

² A. Karmiloff-Smith, *Beyond modularity. A developmental perspective on cognitive science*, Massachusetts: The MIT Press, Cambridge 1995.

³ E. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo.. dz. cyt.*

pozytywnych przeżyć poprzez stałą obecność matki i pieszczoty. We wczesnym okresie przytulanie dziecka zapewnia zaspokajanie jego potrzeby przywiązania, potrzeby emocjonalnego kontaktu. Matka intuicyjnie bierze dziecko na ręce i przytula je po lewej stronie swego ciała, by mogło słyszeć rytmiczne bicie jej serca znane dziecku z okresu życia płodowego. Wówczas dziecko, jeśli nawet było smutne czy kapryśne, uspokaja się i ożywia, staje się gotowe do poznawania świata. Dzięki odpowiednim zachowaniom matki dziecko nabiera zaufania do świata a także do siebie, do swoich możliwości radzenia sobie w świecie.

Okres między 2 a 5 rokiem życia jest czasem *doświadczenia autonomii*. Dziecko uczy się poruszać w świecie samodzielnie, zaznacza własną odrębność, rozgranicza między: ja, moje - ty, twoje. Chce samodzielnie wykonywać różne czynności i osiągać sukces w tym, co robi (np. próbuje samo jeść łyżką; ubiera samodzielnie czapkę, wypróżnia się). Dorośli winni pozwolić dziecku na podejmowanie samodzielnego działania okazując w tym względzie cierpliwość oraz wspierać dziecko w podejmowanych przez nie próbach, nagradzając jego sukcesy i okazując mu swoje zadowolenie. Brak takich wspierających działań rodziców zwykle prowadzi do ukształtowania się poczucia bezradności.

*

Między 5 a 7 rokiem życia, w tzw. okresie zabaw dziecko uczy się ustalać własne cele. Przejawia *inicjatywę* zwłaszcza w sferze wyobraźni, której królestwem jest zabawa. W zabawie dziecko może przyjmować różne role, może rywalizować z innymi, dążyć do osiągnięcia sukcesu. Jest w stanie podążać za osobą, która potrafi w atrakcyjny dla dziecka sposób ukazać cel możliwy do osiągnięcia, np. zbudowanie zamku z klocków, ułożenie obrazkowej historyjki, zapamiętanie wiersza. Tą osobą jest zwykle matka, ale może być to także ktoś spoza rodziny, np. nauczyciel. Podejmując takie działania dziecko przygotowuje swój umysł do wielkich zadań w przyszłości. Jak pisał J. Bronowski⁴, brytyjski uczyony polskiego pochodzenia, *żadna istota ludzka nie zbuduje niczego, jeśli jako dziecko nie uktada klocków*. Brak w otoczeniu

⁴ J. Bronowski, *Potęga wyobraźni*. Tłum. S. Amsterdamski. PIW, Warszawa 1988.

dziecka osób dostrzegających jego inicjatywę sprzyja kształtowaniu się u niego poczucia własnej ograniczoności, i to w różnych zakresach.

*

Powyżej 7 roku życia kształtuje się *potrzeba bycia przedsiębiorczym*. Dziecko uczy się wykonywania różnych czynności zbliżonych do tych, jakie wykonują dorośli, np. nakrywanie do stołu, wnoszenie śmieci. Dzieci przyjmują obowiązki i wykazują w ich wykonywaniu uwagę i pilność. Ważne, aby dorośli uznając dziecko za członka rodziny widział jego udział w życiu rodziny poprzez ustalanie jego obowiązków. W tym okresie ważną rolę odgrywa nauczyciel, który jest przewodnikiem dziecka; on docenia wysiłki dziecka, wzbudza zapał do działania. Nauczyciel stawia zadania na miarę możliwości rozwojowych dziecka, obserwuje i wspomaga jego zmagania oraz dostrzega sukcesy i porażki. Brak takiego przewodnika prowadzi do powstania u dziecka poczucia niższości, poczucia, że niczego ono nie potrafi, zamiast poczucia zadowolenia i dumy z wykonanej pracy.

Właściwie przebiegający proces rozwoju w okresie dzieciństwa owocuje ukształtowaniem takich cech osobowości jak: zaufanie do świata i własnych możliwości, poczucie autonomii, inicjatywy oraz zadowolenie i dumą z wykonywanych prac. Cechy te stanowią podstawę kształtowania się pozytywnych cech osobowości w następnych okresach rozwojowych.

II. Dziecko w procesie edukacji

Celem edukacyjnych oddziaływań zarówno pojedynczego nauczyciela, jak i całego systemu oświatowego jest wywoływanie względnie trwałych zmian w osobowości wychowanka, w jego strukturach wewnętrznych. Przedmiotem troski nauczyciela są zatem owe wewnętrzne struktury wychowanka, a nie realizacja programu jako takiego. Biorąc to pod uwagę oczywistym wydaje się, iż punktem wyjścia pedagogicznych oddziaływań winna być wiedza o rozwijającym się dziecku, o jego kompetencjach, z jakimi wchodzi ono w interakcję z nauczycielem oraz o jego potencjach, jakie mogłyby być wykorzystane w toku edukacji.

1. Dziecko istota autonomiczna, aktywna, kreatywna i kompetentna

Psychologia rozwojowa drugiej połowy XX wieku pozostawiła nam obraz dziecka jako jednostki autonomicznej, aktywnej, kreatywnej i kompetentnej. Rozważmy po kolei te cechy.

1.1. Dziecko autonomiczne

Dziecko od początku jest istotą autonomiczną. Już w życiu płodowym wybiera miejsce zagnieżdżenia się w macicy, wpływa na zachowanie matki zgłaszając jej swój dyskomfort. Swoją autonomię zaznacza wyraźnie w okresie poniemowlęcym w tzw. zachowaniach negatywistycznych. Chęć zaznaczenia własnej osoby sprawia, że dziecko przeciwstawia się naciskom ze strony innych osób, nawet jeśli tą osobą jest matka. Zachowania takie zaczynają się zaznaczać w połowie drugiego roku życia i osiągają szczytowe nasilenie w wieku przedszkolnym. W ten sposób dziecko zaznacza swoje zdanie, swoje miejsce w zaistniałej sytuacji. W wieku przedszkolnym zaznaczanie własnej osoby ma miejsce także w porównywaniu się z rówieśnikami: wówczas dziecko charakteryzuje siebie poprzez to, co posiada i co uważa, że do niego należy (np. mam gumę; mój tata kieruje dźwigiem; mamy psa Rexa). W wieku przedszkolnym i w późnym dzieciństwie występuje wyraźna tendencja do odznaczania się czymś; potrzeba wyczynu. Pięciolatki wypróbowują swoją zręczność (np. chodząc po krawężniku), a starsze współzawodniczą z innymi często podejmując się wykonania rzeczy niemożliwych albo nieaprobowanych przez dorosłych. Typowe dla młodszych uczniów są zawody np. w skakaniu, puszczeniu „kaczek” czy pluciu na odległość. Osiąganie zamierzonych celów wzmacnia ambicję dziecka, zapał do działania i doskonalenia siebie, zaś porażki przynoszą poczucie poniżenia.

1.2. Dziecko aktywne

Dziecko jest od początku aktywne. Już w życiu płodowym wykazuje aktywność przemieszczając się. Niemowlę i dziecko w 2. i 3. roku życia wykazują aktywność motoryczną, co zaznacza się w przemieszczaniu się w przestrzeni, pokonywaniu przeszkód a także w manipulowaniu przedmiotami. Rodzice mogą rozwijać aktywność dziecka zapewniając odpowiednią przestrzeń (im dziecko młodsze, tym wymaga większej przestrzeni) oraz podając zabawki zachęcające do działania (zabawki do popychania, ciągnięcia, piętrzenia). Małe dziecko ćwiczy się w poznawaniu świata: oglądaniu, słuchaniu, dotykaniu, smakowaniu. Ważne są zatem odpowiednie zabawki i działania dorosłych służące rozwijaniu tych percepcyjnych sprawności dziecka. Matka, która kołysze dziecko, nuci mu kołysanki, pozwala na badanie przedmiotów - intuicyjnie stymuluje rozwój dziecka. Wielki rosyjski psycholog L. Wygotski stwierdził, iż małe dziecko żyje spostrzeżeniami⁵. Warto dodać, że wśród nich najważniejsze są spostrzeżenia dotykowe, dzięki którym dziecko może doświadczać realności otaczającego je świata. Dotykając tego, co widzi, dziecko odróżnia rzeczywisty kubek od jego obrazu (w książce czy na ekranie telewizora). Działania na przedmiotach służą także rozwijaniu myślenia dziecka: dziecko rozwiązuje w działaniu praktyczne problemy, jakie napotyka, np. wykonując szereg prób półtoraroczne dziecko odkryło co należy zrobić, aby pozytywka grała.

Aktywność dziecka obok formy ruchowej przejawiającej się jako zabawy ruchowe i konstrukcyjne przyjmuje także postać aktywności opartej na wyobrażeniach. W zabawach w udawanie, w odgrywanie roli mamy, lekarza, sprzedawcy zasadnicze znaczenie mają twory dziecięcej wyobraźni. Są to obrazy bądź to rzeczy, zjawisk czy zdarzeń, które dziecko widziało i teraz odtwarza używając zastępczych przedmiotów (np. karmi misia używając patyczka i pudełeczka po kremie), bądź to obrazy wytworzone przez dziecko na podstawie obrazów rzeczy znanych (np. tworzy na rysunku krainę zamieszkiwaną przez wymyślane stwory). Należy zauważyć, iż podstawą obrazów zarówno odtwórczych

⁵ L.S. Wygotski, Nauczanie i rozwój w wieku przedszkolnym, (w:) *Wybrane prace psychologiczne*, L.S. Wygotski, Tłum. E. Flesznerowa i J. Fleszner, PWN, Warszawa 1971, s. 517 - 530.

jak i wytwórczych jest uprzednie doświadczenie dziecka; poznanie przez nie realnych rzeczy. Zanim dziecko wkroczy w świat fantazji, fikcji, powinno dobrze poznać rzeczywisty świat i rządzące nim reguły.

Współczesne dziecko styka się ze światem fikcyjnym bardzo wcześnie. Elementy fikcyjne wkraczają w świat dziecka poprzez baśnie, filmy, programy telewizyjne, które to dzieła przedstawiają rozmaite wytwory ludzkiej wyobraźni. Dziecko poznaje ten świat równoległe ze światem realnym, a niekiedy zdarza się, że fikcja dominuje nad światem rzeczywistym dziecka. Badania wykazują, że dzieci młodsze niezbyt dobrze radzą sobie z różnicowaniem fikcji i rzeczywistości; za realne uważają wszystko to, co już poznały (nawet jeśli jest to fikcja), zaś za fikcyjne uznają nawet rzeczy i zdarzenia realne, ale odległe ich doświadczeniu. Stąd wiele obrazów prezentowanych w telewizji mogą traktować jako coś realnego i przenosić wprost do rzeczywistego świata. Nasuwa się zatem uwaga, by prezentowane dzieciom obrazy rzeczywistości opatrywać komentarzem dotyczącym rzeczywistości, co ułatwiłoby im różnicowanie rzeczywistości i fikcji w otaczającym świecie. Jak bardzo w dziecięcym obrazie świata pomieszane są elementy rzeczywistości i fikcji mówią dziecięce opowiadania. Dzieci uważają, że fantastyczne są czary, zjawiska nadprzyrodzone, ale także wszystko to, co nie może być zrealizowane w rzeczywistym świecie. Proces różnicowania świata realnego i fikcyjnego zachodzi w sposób naturalny. Niemniej jednak mądry dorosły przychodzi dziecku z pomocą w tym niełatwym zadaniu. Dzieciom małym należy opowiadać o realnych zdarzeniach, co zalecają autorytety tej miary co M. Montessori i S. Szuman. Dopiero na czwarty rok życia przypada przełomowy moment w rozpoznawaniu nierealnych elementów w świecie rzeczywistym. Od tej pory można proponować dzieciom baśnie, legendy. Należałoby rozsądnie dozować kontakty dziecka z rzeczywistością telewizyjną i opatrywać każdy taki kontakt komentarzem do poznawanego przez dziecko obrazu świata.

1.3. Dziecko kreatywne

Dziecko od początku jest kreatywne. Już w okresie niemowlęcym podejmuje działania w nowych, nieznanych dotąd sytuacjach, radząc sobie przez stosowanie w tych sytuacjach znanych już mu rozwiązań. Dzięki temu dziecko dysponując jedynie kilkoma rodzajami odpowiedzi czy metodami może funkcjonować w złożonym świecie. Tę umiejętność charakterystyczną dla wczesnego dzieciństwa zachowujemy do końca życia. Ważne by podtrzymywać ją u dziecka, zachęcając raczej do podejmowania nowych problemów niż wycofywania się z nich. Z czasem twórcza postawa dziecka ujawni się w postaci ujmowania rzeczy, zjawisk z wielu różnych punktów widzenia. Zachęcanie do przyjmowania takiej postawy (jak to można zrobić inaczej) sprzyja rozwijaniu plastyczności procesów poznawczych dziecka.

Uważa się, iż aktywność twórcza związana jest z rozwojem zdolności. Zgodnie z jedną z teorii (D.H. Feldmana) małe dziecko znajduje się na uniwersalnym etapie w rozwoju zdolności. Oznacza to, że etap ten osiągają wszystkie jednostki; rozwój na tym etapie jest zależny od wyposażenia biologicznego jak i zewnętrznych uwarunkowań. Osiągnięcie wyższych poziomów w rozwoju zdolności odbywa się w poszczególnych dziedzinach niezależnie. I tak, osiągnięcia w sferze malowania niekonieczne współwystępują z osiągnięciami w zakresie matematyki, a sprawne poruszanie się w internecie nie pociąga za sobą osiągnięć w zakresie rozumienia procesów historycznych. Podobnie H. Gardner⁶ uważa, że w pierwszym roku życia wszystkie zdolności rozwijają się według naturalnego wzorca - rozwój jest spontaniczny i dotyczy wszystkich ludzi. Zaś do końca wieku przedszkolnego odbywa się opanowywanie podstawowych symboli charakterystycznych dla siedmiu inteligencji szczegółowych: muzycznej, cielesno-kinestetycznej, logiczno-matematycznej, językowej, przestrzennej, interpersonalnej i intrapersonalnej. Wówczas należy unikać sztywnego uczenia dziecka, uczyć je przy okazji, zapewniać środowisko bogate w bodźce, umożliwiać różnorodność zabaw (konstrukcyjne, ruchowe, tematyczne, dydaktyczne, receptywne), bowiem każda zabawa odgrywa inną rolę w rozwoju. I tak, zabawy ruchowe rozwijają sprawności motoryczne i

⁶ H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*, Media Rodzina, Poznań 2002.

manipulacyjne, orientację w przestrzeni; zabawy konstrukcyjne są okazją do poznawania właściwości przedmiotów i materiałów (a więc ich wielkości, barwy, kształtu, miękkości, gładkości, itp.) oraz relacji przestrzennych (wysoko, daleko, głęboko, przed, za); zabawy tematyczne są okazją do uczenia się zachowań społecznych, poznawania czynności związanych z jakąś rolą; zabawy dydaktyczne są szkołą podporządkowania się przyjętym w grze regułom; zabawy receptywne uczą obcowania z takimi wytworami kultury jak książka, film, muzyka, teatr. W wieku przedszkolnym mogą ujawnić się nieprzeciętne zdolności dziecka, np. muzyczne. W następnym okresie (późne dzieciństwo) dziecko opanowuje notacje obowiązujące w danym systemie symbolicznym. Powinno się to odbywać w trakcie kształcenia ogólnego w szkole (uczenie języka pisanego, zapisu nutowego, technik malowania, wzorów chemicznych, itd).

U podstaw twórczej aktywności dziecka leży jego ciekawość i tendencja do eksplorowania otoczenia. Każde ludzkie dziecko rodzi się z odruchem orientacyjnym, który przejawia się w odpowiadaniu na nowe bodźce otoczenia. W przypadku małego dziecka ważne by była ich optymalna ilość. W pokoju zatłoczonym zabawkami dziecko nie podejmuje zabawy, bowiem zbyt wiele bodźców je rozprasza; staje się kapryśne, rozdrażnione. Ale także zbyt mała liczba bodźców nie jest korzystna: nie znajdując obiektów swego działania w otoczeniu, dziecko czyni przedmiotem działania własne ciało (ssanie kciuka, kiwanie się). Dorośli mogą wywoływać zachowania eksploracyjne u dzieci poprzez skupianie ich uwagi na przedmiotach, a więc poprzez wskazywanie, demonstrowanie czynności, poruszanie ręką dziecka. Z czasem dzieci stają się coraz bardziej kompetentne w badaniu przedmiotów i odkrywaniu ich ukrytych cech.

W wieku przedszkolnym obok badania manipulacyjnego pojawia się badanie za pomocą języka; wówczas dzieci stawiają wiele pytań i hipotez na temat przedmiotów i zjawisk. Oto kilka przykładów dziecięcych pytań, których wytwarza dziecko najczęściej między 3 a 5 rokiem życia, w tzw. wieku pytań: *Dlaczego, jak tramwaj skręca to piszczy? A są takie doktory co leczą kwiatki? A dlaczego cegły się nie zapalą a drewno się zapali?*

W wieku przedszkolnym właściwą formą aktywności dorosłego, która wyzwała eksplorowanie dziecka jest milcząca, życzliwa obecność obniżająca lęk przed nowym, nieznanym oraz zadawanie pytań ukierunkowujących badanie. Niebagatelny wpływ ma badawcza postawa, jaką przejawia sam dorosły wobec nowych obiektów i sytuacji; postawa ta staje się dla dziecka wzorem zachowania się w nowych sytuacjach. Jeśli matka wobec nowego przedmiotu wyraża zainteresowanie: zbliża się do niego, ogląda, dotyka, podobną postawę będzie przyjmowało jej dziecko, gdy znajdzie się w nowej sytuacji, wobec nowych obiektów. Wycofywanie się matki, obojętność wobec nowości spowodują, że dziecko nie będzie zainteresowane światem i nie będzie dążyło do jego odkrywania. Warto zauważyć, iż samodzielne doświadczenia dziecka zdobyte podczas eksplorowania mają swoistą wartość i jak stwierdza C. Freinet, francuski pedagog, *mogą stanowić żyzne podłoże dla nauczania i wychowania*. Ciągłe aktualne pozostają stwierdzenia J. Dewey'a, amerykańskiego psychologa i pedagoga, który na początku naszego stulecia zachęcał, by *czuwać nad duchem badawczości, chronić go od zblazowania wskutek nadmiernego pobudzania, od zakrzepnięcia w rutynie, od skamienienia wskutek dogmatyzującego nauczania lub rozproszenia wskutek bezplanowego jej skierowania na błahe przedmioty*.

W wieku średniego dzieciństwa następuje rozkwit twórczej aktywności dziecka, co dzieje się za sprawą rozwoju wyobrażeń i umiejętności udawania. Dzieci podejmują wówczas przede wszystkim zabawy w role. Odgrywają te sceny, które poznały w swoim otoczeniu rzeczywistym (obserwacje zachowania domowników, osób wykonujących różne zawody) lub fikcyjnym (baśnie, filmy).

1.4. Dziecko kompetentne

Wśród kompetencji dziecka można wyróżnić kompetencje poznawcze, językowe, komunikacyjne, społeczne i inne. Przedmiotem naszych rozważań w niniejszym artykule uczynimy kompetencje poznawcze.

Kompetencje poznawcze dotyczą zdobywania wiedzy oraz operowania nią, tj. przekształcania jej i wykorzystywania przy wytwarzaniu informacji i rozwiązywaniu

problemów. Przyjrzymy się wybranym kompetencjom poznawczym dziecka w wieku przedszkolnym.

Kompetencje poznawcze w wieku przedszkolnym dotyczą po pierwsze, zdobywania informacji, a po drugie - przekształcania informacji. Zdobywanie informacji odbywa się poprzez praktyczne działanie, obserwowanie zdarzeń, osób, słuchanie wypowiedzi innych osób, oglądanie statycznych i ruchomych przedstawień rzeczywistości. Natomiast przejawami przekształcania informacji są: używanie symboli, odnajdywanie analogii między obiektami z różnych dziedzin, rozumienie metafor, rozwiązywanie zagadek, rozumienie żartów a także kłamstwa.

a) Kompetencje poznawcze dotyczące zdobywania informacji

Pierwszą rozwojowo formą zdobywania informacji są praktyczne działania z przedmiotami. Małe dziecko ujmuje oddzielnie środki i cele, przy czym najpierw zwraca uwagę na cel a następnie na środki, warunki w jakich cel pojawia się, a wreszcie dochodzi do łącznego ich ujmowania i automatyzowania tych połączeń. Opanowanie tej kompetencji prowadzi do skutecznego rozwiązywania problemów oraz wypracowania zautomatyzowanych sekwencji czynności, tzw. stereotypów czynnościowych przydatnych na przykład w samoobsłudze (mycie zębów, zapinanie guzików).

W procesie poznawania u małego dziecka dominują *sposprzeżenia*. Na tę właściwość dziecięcego poznania zwracał uwagę L.S. Wygotski, który pisał, że do trzeciego roku życia „cała świadomość dziecka w tym wieku istnieje tylko w takiej mierze, w jakiej determinuje ją czynność spostrzegania (...) wszystkie jego funkcje działają wokół spostrzeżenia, poprzez spostrzeżenie i z pomocą spostrzeżenia”⁷. W wieku przedszkolnym dziecko analizuje zgromadzone spostrzeżenia, co pozwala mu kierować się określonymi cechami przedmiotów i zjawisk w ich porządkowaniu, wyszukiwać w całościach ich części, zwracać uwagę na różne rodzaje relacji: przeciwieństwa, część-całość, przyczyna-skutek, nadrzędność/podrzędność. Warto też zauważyć, iż dziecko, które początkowo zatrzymywało się na szczególnie zwracającym jego uwagę, stopniowo, kierując się wiedzą o rzeczywistości, zaczyna

⁷ L.S. Wygotski, *Nauczanie i rozwój w wieku przedszkolnym ...dz. cyt.*

od ujęcia całościowego, by następnie przejść do szczegółów. Jego wiedza o rzeczywistości systematyzuje się. Wartość porządkującą mają, jak zauważył S. Szuman, pojęcia nadrzędne⁸.

Słuchanie tego, co mówią inni jest jeszcze inną, obok praktycznego działania i obserwowania, formą zdobywania wiedzy. Słuchanie wypowiedzi innych osób jest procesem złożonym; wymaga koncentracji uwagi na wypowiedzi mówcy, znajomości kodu językowego, tj. elementów kodu i reguł operowania nimi, a także orientowania się w sytuacji komunikacyjnej. Dziecko w wieku 5 – 6 lat potrafi skupić uwagę w dowolnej zabawie przez około 7 minut⁹, używa języka do reorganizacji doświadczenia (np. porządkowania zjawisk w czasie, czy do klasyfikowania obiektów według podanego werbalnie kryterium, np. barwy, wielkości czy funkcji) oraz wnioskowania na podstawie doświadczeń (np. przewidywania, ustalania przyczyn). Słuchając wypowiedzi innych osób na temat różnych obiektów i zjawisk, dziecko przechodzi bezpośrednio na poziom reprezentacji jawnych, coraz bardziej plastycznych.

Ogromną część wiedzy o rzeczywistości współczesne dziecko zdobywa *oglądając ruchome obrazy*. Jego kompetencja w tym zakresie przejawia się w łączeniu obrazów w ciągi przyczynowo-skutkowe, domyślaniu się, różnicowaniu gatunków obrazowych wypowiedzi (reklama, film, przedstawianie rzeczywistych zdarzeń). W wyniku oglądania ruchomych obrazów dziecko zdobywa wiedzę o rzeczywistości, z którą nie ma bezpośredniego kontaktu, poznaje strukturę opowiadania o zdarzeniach, rozumie relacje przyczynowo-skutkowe, rozwija mechanizm uwagi.

b) Kompetencje poznawcze dotyczące przekształcania informacji

Wyniki przekształcania informacji dziecko wyraża używając gestów, rysunków, słów, zastępczych przedmiotów, znaków symbolicznych. Dzięki funkcji symbolicznej możliwe są zabawy w udawanie. Zdaniem A. Leslie zdolność dziecka do udawania wyjaśnia mechanizm tzw. rozszczepionej reprezentacji¹⁰. Najpierw

⁸ S. Szuman, *Rozwój myślenia u dzieci w wieku szkolnym*, Książnica-Atlas, Lwów – Warszawa 1938.

⁹ S.S. Stodolsky, *How children find something to do in preschools*. Genetic Psychology Monographs, 1974, nr 90, s. 245 – 303.

¹⁰ A.M. Leslie, *Pretence and representation: the origins of „theory of mind“*. Psychological Review, 1987, nr 94, s. 412 - 426.

tworzy się reprezentacja pierwotna jako wynik poznania obiektu, zjawiska i odpowiadającej mu nazwy. Ta reprezentacja ma charakter trwały i jest wynikiem zapisu wiedzy o danym obiekcie czy zjawisku. Taka reprezentacja staje się podstawą do utworzenia reprezentacji rozszczepionej; jest to chwilowe połączenie z danym obiektem reprezentacji pierwotnej przynależnej innemu obiektowi. I tak, w udawanej zabawie w rozmowę telefoniczną dziecko używa banana jako słuchawki telefonicznej dokonując oddzielenia reprezentacji pierwotnej od banana i od telefonu i łącząc banana z reprezentacją pierwotną telefonu. W ten sposób powstaje reprezentacja rozszczepiona: banan - słuchawka telefoniczna. Po zakończeniu zabawy dziecko za każdym razem powraca do pierwotnej reprezentacji obiektów. Dzięki temu możliwe jest odróżnianie przez nie tego, co realne, od tego, co udawane; oddzielenie fikcji od rzeczywistości.

*

Zdolność do operowania wiedzą uświadamianą sobie przez dziecko, wyraża się w dostrzeganiu i rozumieniu analogii. Dzięki temu dziecko potrafi łączyć obiekty z różnych kategorii, tworzyć i rozumieć porównania i metafory (np. zielona jak żaba, gruby jak beczka, odważny jak zając).

Wiedza, jaką posiada jednostka wpływa na sukces w dalszym zdobywaniu informacji. Wiele badań eksperymentalnych z lat 70 - 90-tych popiera tę tezę¹¹. Posiadana wiedza pozwala dziecku na rozpoznawanie i rozumienie docierających doń nowych informacji.

*

Na każdym etapie rozwoju jednostka dysponuje różnymi kompetencjami, rozwiniętymi na odmiennym poziomie, co zależne jest od jej doświadczeń. I tak, dziecko w wieku przedszkolnym może prezentować niski poziom kompetencji w posługiwaniu się nożyczkami, i bardzo wysoki poziom kompetencji w zakresie używania komputera, niekiedy przewyższający kompetencje starszych dzieci czy nawet dorosłych. Nauczyciel powinien zatem różnicować zadania i oczekiwania w odniesieniu do poszczególnych dzieci w tym samym wieku oraz odmiennie

¹¹ W. Schneider, D.E. Bjorklund, *Expertise, aptitude and strategic remembering*. Child Development, 1992, nr 63, s. 461 – 473.

traktować osiągnięcia dziecka w dziedzinie, w której jest ono wysoce kompetentne i w tej, w której przejawia bardzo niski poziom kompetencji.

W relacji osoby bardziej kompetentnej z mniej kompetentną ta pierwsza powinna podążać za tą drugą: tylko osoba znajdująca się na wyższym poziomie kompetencyjnym może dostosować się do osoby mniej kompetentnej. Stąd proces edukacyjny wymaga uważnego obserwowania postępowania dziecka i podążania mu z pomocą w takich sytuacjach i w takim zakresie, w jakim ono tego potrzebuje.

Ważna rola w stymulowaniu rozwoju dziecka, w tym także jego sprawności i zdolności przypada zarówno rodzicom jak i nauczycielom. Sprzyjającym jest demokratyczny styl wychowania charakteryzujący się: pozostawianiem dziecku samodzielności w działaniu i podejmowaniu decyzji; akceptowaniem i aprobowaniem osiągnięć dziecka; posiadaniem przez rodziców i przekazywaniem dzieciom systemu takich wartości jak: uczciwość, tolerancja, szacunek dla innych, pracowitość, umiejętność korzystania z dóbr kulturowych; aprobowaniem przez rodziców wartości społecznych, estetycznych. Rodzice realizujący demokratyczny styl wychowania pozostają z dziećmi w więzach emocjonalnych przy jednoczesnym zachowaniu dystansu emocjonalnego. Starają się zapewnić dziecku dobre wykształcenie i traktują nauczycieli dziecka jako przewodników duchowych dziecka.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, iż w procesie wychowania dziecka niezbędna jest obecność obydwójga rodziców: matki i ojca. Matka powinna dawać dziecku wsparcie, poczucie bezpieczeństwa, akceptując jego wysiłki i nagradzając osiągnięcia, zadając zadania na miarę dziecięcych możliwości. Ojciec jest natomiast tą osobą w rodzinie, która popycha dziecko ku rozwojowi stawiając przed nim zadania trudniejsze, zachęcając do wysiłku. Opisane funkcjonowanie rodziców odpowiada propozycji Abrahama Masłowa, psychologa o orientacji humanistycznej, według którego rozwój to poruszanie się między tendencją do obrony a tendencją do rozwoju. W sytuacji poczucia zagrożenia jednostka wybiera obronę, dążenie do zapewnienia sobie poczucia bezpieczeństwa; jeśli potrzeba bezpieczeństwa jest zaspokojona każda jednostka naturalnie dąży ku rozwojowi, ku odkrywaniu nowości. Łatwo zauważyć, że im bardziej będzie ujawniać się potrzeba

bezpieczeństwa, tym rzadziej dziecko będzie wykazywało ochotę do poznawania świata, do odkrywania nowości. Zapewnieniu dziecku poczucia bezpieczeństwa nie sprzyjają rodziny niepełne, rodzice o zmiennych nastrojach, nie wykazujący konsekwencji w postępowaniu z dzieckiem, stawiający dziecku nadmierne wymagania, zniechęcający je do eksplorowania, dezaprobujący fantazjowanie dziecka, źle organizujący czas dziecka. Bezpieczne dziecko natomiast, nie odczuwając zagrożeń, skupione będzie na dążeniu ku rozwojowi. Szczęśliwe dzieciństwo, to zapewnienie poczucia bezpieczeństwa i stworzenie możliwości odkrywania świata.